

INVAZE 1968. RUSKÝ POHLED

AKTIVITA: POLEDNE

Anotace:	Aktivita se zaměřuje na porozumění významu protestu osmi statečných sovětských občanů na Rudém náměstí (25. 8. 1968 od 12:00 do 12:15). Ptá se žáků po možné motivaci aktérů k tomuto činu a na otázku následků, které jejich gesto odporu vyvolalo. Ve skupinkách formou brainwritingu žáci sepisují co možná nejvíce odpovědí. Následně je zapisují na tabuli a shlukují k sobě tematicky blízké odpovědi. Aktivita směřuje k uvědomění významu občanské angažovanosti, statečnosti a solidarity v boji za svobodu a lidská práva.
Vzdělávací oblasti a obsahové vzdělávací okruhy:	ZV a GV: člověk a společnost, jazyk a jazyková komunikace OV: společenskovědní vzdělávání / občanský vzdělávací základ, jazykové vzdělávání a komunikace
Průřezová témata:	ZV a GV: OSV, VDO (ZŠ), VMEGS OV: OVDS
Klíčové kompetence:	ZV a GV: k řešení problémů, komunikativní, sociální a personální, občanské OV: k řešení problémů, komunikativní, personální a sociální, občanské kompetence a kulturní povědomí
Doporučený věk:	14+
Cíle:	Žáci: ▪ rozumí symbolice protestu tzv. osmi statečných proti okupaci Československa ▪ uvědomují si zločinné metody umlčování disidentů v Sovětském svazu ▪ chápou hodnotu statečného odporu proti totalitní moci ▪ oceňují občanskou angažovanost a solidaritu v boji za svobodu a lidská práva
Délka:	55 min. (včetně projekce)
Pomůcky:	▪ PRACOVNÍ LIST do každé skupiny ▪ LIST PRO VYUČUJÍCÍ ▪ lepítka, psací potřeby ▪ flipchart/tabule
Postup:	1. Na úvod se žáků ptáme na otázku: <i>Které jednání považujete za statečné?</i> Krátce diskutujeme o konkrétních příkladech projevů statečnosti, které žáci uvádějí.

2. Následuje **projekce filmu**.
3. Žáky rozdělíme do menších skupin po třech až čtyřech a rozdáme jim **PRACOVNÍ LIST** a lepítka.
4. Bezprostředně po projekci provedeme stručnou reflexi metodou jednoho slova. Vyzveme žáky, ať řeknou jedno slovo, které je k filmu napadá. Slova zapisujeme na tabuli, mohou se opakovat. Poznámka: Další metody reflexe emocí najdete v informačním textu *Jak na reflexi emocí po filmové projekci*.
5. Vyzveme skupiny k sepsání co možná nejvíce odpovědí na otázky v pracovním listu. Veškeré nápady mohou skupiny sepisovat metodou volného psaní do pracovního listu a potom vybrané odpovědi čitelně zaznamenají na lepítka.
6. Tabuli či flipchart rozdělíme na dvě poloviny. Levou stranu nadepíšeme slovem DŮVODY, pravou slovem NÁSLEDKY.
7. Papírky s odpověďmi následně žáci shlukují na tabuli či flipchart tak, aby blízko sebe byly nalepeny odpovědi podobné či stejné.

Reflexe:

Reflexe probíhá formou diskuse nad odpověďmi žáků. Zároveň směřuje k současnosti a obecně k hodnotě občanské angažovanosti. Ptáme se: *Které odpovědi jsou nejfrekventovanější? Která odpověď pro vás byla nejvíce překvapivá? Který z důvodů a z důsledků považujete za nejpodstatnější a proč? Jak lze projevit statečnost ve veřejném životě v dnešní době?*

Poznámka:

Doporučujeme seznámit se s informačními texty Otázky a odpovědi.

Zkušenosti z praxe:

Dokument i aktivita byly pro žáky zajímavé. Testování aktivity Poledne probíhalo během dvouhodinového semináře Současné dějiny. V úvodu semináře se žáci rozdělili do skupin po 3–4. Práci jsme zahájili hledáním odpovědí na otázku: *Které jednání považujete za statečné?* Následovala projekce dokumentu. Pak žáci obdrželi do skupin pracovní listy a po přečtení otázek si zapisovali klíčová slova, která souvisela s dokumentem. Každá skupina pak svá klíčová slova prezentovala a zároveň zapisovala na tabuli. Díky této aktivitě mohli žáci odpovědět na zadané otázky. Žáci se zajímali o další osudy statečných aktivistů, a tak si ve skupinkách přečetli medailónky dvou vybraných aktérů. Aktivita byla ukončena zamyšlením nad otázkou *Jak lze projevit statečnost ve veřejném životě v dnešní době?*

Miroslava Quaiserová, Gymnázium Lovosice

INVAZE 1968. RUSKÝ POHLED

PRACOVNÍ LIST

Pokuste se najít co možná nejvíce odpovědí na následující otázky:

1. Co mohlo vést účastníky protestní akce na Rudém náměstí k jejich činu?

2. Které důsledky akce vzdoru přinesla?

INVAZE 1968. RUSKÝ POHLED

LIST PRO VYUČUJÍCÍ

OSM STATEČNÝCH

PAVEL LITVINOV

Pavel Litvinov se narodil roku 1940 v Moskvě jako vnuk někdejšího Stalinova ministra zahraničí Maxima Litvinova. Po studiu matematiky a fyziky na Moskevské státní univerzitě nastoupil na Akademii věd a přednášel fyziku v Lomonosově chemicko-technologickém ústavu. V roce 1965 se začal angažovat na podporu zatčených spisovatelů Andreje Siňavského a Juli Daniela. Odpor proti jejich zatčení a následnému věznění vyústil v novou vlnu disidentského hnutí v Moskvě. Pavel Litvinov se stal jednou z jeho vůdčích osobností. V následujících letech napsal mimo jiné několik knih popisujících procesy s disidenty. Knihy kolovaly v Sovětském svazu v samizdatu, na Západě vyšly tiskem. Na přelomu let 67/68 byl propuštěn nejprve z Akademie věd a poté i z Lomonosova ústavu. Společně s ostatními disidenty s nadějí sledoval vývoj v Československu. Zároveň však sdílel obavy Anatolije Marčenko, že sovětské vedení nenechá pražské jaro bez odezvy. V disidentských kruzích se diskutovalo o případných protestech proti intervenci již několik měsíců před 21. srpnem. Zpráva o invazi zastihla Litvinova v bytě Larisy Bogorazové, s níž se 21. 8. 1968 ráno chystal na proces s A. Marčenkem. U soudu potkal několik známých, kteří jej utvrdili v rozhodnutí uspořádat demonstraci proti okupaci Československa. O čtyři dny později rozvinul během demonstrace na Rudém náměstí transparent s textem „Za vaši i naši svobodu“, který odrážel jeho naději, že pražské jaro ovlivní i vývoj v Sovětském svazu. Tajní příslušníci KGB ho při útoku na skupinku demonstrantů mlátili těžkou taškou přes hlavu. Stejně jako ostatní demonstranti byl zatčen a uvězněn. V říjnu 1968 byl odsouzen k pěti letům vyhnanství. Z věznice Lefortovo ho přes Sverdlovsk, Novosibirsk, Irkutsk a Čitu eskortovali až do městečka Usguli na Sibiři. Zde pracoval až do roku 1973 jako elektrikář v místních dolech. Krátce po návratu z vyhnanství se společně s manželkou rozhodl pro emigraci do USA. Usadili se ve státě New York, kde se Pavel Litvinov vrátil ke své akademické profesi. Od prvních dní emigrace dodnes aktivně vystupuje na ochranu práv vězňů a podporuje hnutí za lidská práva po celém světě.

LARISA BOGORAZOVÁ

Larisa Bogorazová se narodila roku 1929 v Charkově na Ukrajině. Na tamní univerzitě vystudovala filologii. V roce 1950 se provdala za spisovatele Juli Daniela, s nímž se odstěhovala do Moskvy, kde do roku 1961 pracovali jako učitelé. V letech 1961–1964 absolvovala postgraduální studium lingvistiky v Ústavu ruského jazyka Akademie věd. V rozmezí let 1964–65 přednášela obecnou lingvistiku na fakultě filologie v Novosibirsku, kde získala titul kandidátky věd. V roce 1965 byl její manžel Juli Daniel společně s Andrejem Siňavským zatčen a o rok později odsouzen za publikování satirických textů v západním tisku. Odpor proti jejich zatčení a uvěznění se stal impulzem pro vznik nového disidentského hnutí v Sovětském svazu. Larisa Bogorazová se brzy stala jednou z nejvýraznějších postav tohoto hnutí. Nejenže vedla kampaň za propuštění svého muže, ačkoliv se spolu již dříve rozešli, ale stala se i obhájkyň dalších politických vězňů, na jejichž osudy se snažila upozorňovat veřejnost. Počátkem roku 1968 sepsala společně s Pavlem Litvinovem prohlášení světové veřejnosti na protest proti soudnímu líčení se spisovateli Jurijem Galanskovem, Alexandrem Ginzburgem a dalšími. Prohlášení bylo první výzvou sovětského disentu, která se díky zahraničnímu rozhlasovému vysílání dostala k široké veřejnosti Sovětského svazu. Za účast na demonstraci proti okupaci Československa byla v říjnu 1968 odsouzena ke čtyřem letům vyhnanství v Čuně v Irkutské oblasti. Ve vyhnanství nesměla vykonávat původní povolání učitelky. Místo toho pracovala jako pomocná dělnice v dřevozpracující továrně, kde mimo jiné obsluhovala jeřáb na zvedání klád či pracovala v sušárně dřeva. Často zde trpěla nemocemi a hladem.

V Čuně si odpykával trest i Anatolij Marčenko, za kterého se Larisa Bogorazová později provdala. Po propuštění v roce 1972 navázala na předchozí aktivity v opozičním hnutí. Psala do zahraničního tisku články o porušování lidských práv v SSSR. Byla autorkou několika otevřených dopisů sovětskému vedení, ve kterých žádala spravedlnost pro politické vězně a jejich propuštění. Zvláště usilovně bojovala za osvobození svého opakovaně vězněného manžela Anatolije Marčenko, který v roce 1986 ve vězení zemřel. Koncem 80. let se Larisa Bogorazová zasloužila o obnovení Moskevské Helsinské skupiny, iniciativy monitorující dodržování lidských práv. Po pádu Sovětského svazu až do své smrti v roce 2004 zůstala jednou z nejvýraznějších obhájkyní lidských práv v postsovětském Rusku.

TAŤÁNA BAJEVOVÁ

Dcera známého biologa a vězně gulagu Alexandra Bajeva se narodila roku 1947 v Krasnojarském kraji, kam byl její otec poslán do vyhnanství. Po svém propuštění se vrátil i s rodinou do Moskvy, kde Taťána nastoupila na právnickou fakultu moskevské univerzity. V roce 1967 se zapojila do disidentského hnutí. Mimo jiné sbírala podpisy pod prohlášení na podporu politických vězňů a pomáhala rodinám uvězněných. Za tyto aktivity ji v roce 1968 vyloučili z práv. Podařilo se jí však nastoupit do prvního ročníku v Ústavu historie a archivnictví. Po invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa se od Petra Jakira dozvěděla o plánované demonstraci proti okupaci. V knize N. Gorbaněvské Poledne Bajevová vzpomíná na večer 24. srpna 1968: „Věděla jsem, že půjdu. Rozhodnutí padlo okamžitě. Proč? To jsem pochopila později. Čím více jsem situaci chápala, tím větší zlost se ve mně probouzela. Intuitivně jsem vnímala probíhající násilí a skutečnost, že se má země opět stala četníkem Evropy. Věděla jsem, že půjdu i moji kamarádi a já půjdu s nimi. Rozhodli se jít s Československem. Dávali svoji svobodu Československu. Já ji dala svým kamarádům. Věděla jsem, že mě čeká pracovní tábor, a připravila se na to. V noci jsem uklidila byt a napsala dopis kamarádům a rodičům. V mé mysli nebyly žádné pochybnosti.“ 25. srpna 1968 se připojila k demonstrujícím na Rudém náměstí a byla zatčena. Společně s dalšími demonstranty se ocitla v cele policejní stanice na Puškinově ulici, lidově nazývané „Padesátník“. Litvinov, Bogorazová a Babickij ji zde před výsledkem přesvědčili, aby kvůli svému věku vypověděla, že se na Rudém náměstí ocitla náhodou. Po noční domovní prohlídce byla propuštěna a trestní stíhání proti ní bylo zastaveno. Týden po demonstraci ji však vyloučili z Ústavu historie a archivnictví. Až do svého odchodu do emigrace byla aktivní v disidentském hnutí. Od pádu SSSR žije střídavě v Moskvě a New Yorku.

KONSTANTIN BABICKIJ

Konstantin Babickij se narodil roku 1929 v Moskvě. V roce 1953 dokončil studium v Ústavu sdělovací techniky. Ve studiích pokračoval na filologické fakultě moskevské univerzity. Od roku 1960 pracoval v Ústavu ruského jazyka Akademie věd. Nebyl aktivním členem disidentského hnutí, ale díky osobnímu vztahu k Larise Bogorazové, Pavlu Litvinovovi a dalším disidentům ochotně překládal z češtiny a polštiny texty pro samizdat. 22. srpna 1968 Babickij před kolegy na Akademii věd, kde se sovětské vedení snažilo získat podporu pro své rozhodnutí, odsoudil invazi do Československa. Ačkoliv se nikdy předtím nijak zvláště politicky neangažoval (pouze podepsal několik dopisů za propuštění vězněných spisovatelů), vojenská invaze jej natolik pobouřila, že se rozhodl zúčastnit protestní demonstrace. Na Rudé náměstí přišel s česky psaným transparentem: „Ať žije svobodné a nezávislé Československo.“ Za několik okamžiků byl společně s ostatními napaden příslušníky KGB, kteří mu transparent vytrhli z ruky a zabavili. Ve chvíli, kdy příslušníci KGB začali mlátit a kopat sedícího Fajnberga, snažil se jej bránit vlastním tělem. V říjnu 1968 byl odsouzen ke třem letům vyhnanství. Z Moskvy ho odvezli do vesnice Krasnyj Zaton poblíž Syktyvkaru, hlavního města Autonomní republiky Komi. Zde pracoval až do svého propuštění jako truhlář v továrně. Práce se dřevem jej živila i po návratu z vyhnanství. Krátce po demonstraci byl vyloučen z Akademie věd, kam se po návratu z vyhnanství již nemohl vrátit. V polovině 70. let mu KGB nabídla obchod. Pokud se zaváže, že již nebude protestovat proti politice Sovětského svazu, bude se moci vrátit do akademického prostředí. Nabídku odmítl se slovy: „Pokud pošlete vojska do Rumunska, budu opět protestovat.“ Do konce života se Konstantin Babickij živil restaurováním nábytku a řezbářstvím. Ve volném čase překládal básně východoevropských autorů do ruštiny. Zemřel v roce 1993 v Moskvě.

VADIM DELONE

Vadim Delone se narodil v roce 1947 v moskevské intelektuální rodině. V souladu s rodinnou tradicí vystudoval prestižní matematickou školu. Na moskevském Pedagogickém institutu pak absolvoval studium filologie. V roce 1967 se zúčastnil demonstrace na Puškinově náměstí na podporu „moskevské čtyřky“ – souzených spisovatelů kolem Jurije Galanskova a Alexandra Ginzburga. Byl zatčen a odsouzen na jeden rok podmíněně. Na základě soudního nařízení však musel opustit Moskvu. Odjel do Novosibirsku, kde od ledna do června 1968 pokračoval ve studiu filologie na tamní univerzitě. Většinu času trávil psaním. Od třinácti let se věnoval poezii, která později vycházela v samizdatu. Během pobytu ve vyhnanství byly jeho básně, stejně jako některá politická prohlášení, poprvé publikovány v zahraničí. V reakci na invazi sovětských vojsk do Československa společně s Pavlem Litvinovem rozvinul 25. srpna 1968 na Rudém náměstí transparent s textem „Za vaši i naši svobodu“. Stejně jako ostatní demonstrující byl okamžitě zatčen a uvězněn. „Uvědomoval jsem si, že cena, kterou budu muset zaplatit za pět minut svobody na Rudém náměstí, bude nejspíš několik let vězení,“ prohlásil v říjnu 1968 během závěrečné řeči u soudu, který jej odsoudil ke 2 letům a 10 měsícům v pracovním táboře. Jako trest za hlasité recitování básní během eskorty jej cestou z Moskvy do pracovního tábora v Tjumenské oblasti na Sibiři převáželi v poutech. Ačkoliv trpěl srdečními problémy, byl společně s kriminálními vězni nasazován na nejtěžší práci v lágru – kácení dřeva. Poté, co u něj byly při táborové prohlídce nalezeny básně, nesměl šest měsíců přijímat balíčky a návštěvy. Po propuštění z tjumenského lágru v roce 1971 se Delone vrátil do Moskvy. O čtyři roky později spolu s manželkou Irenou, která byla rovněž několik let vězněna, emigroval do Francie. Žili v Paříži, která se stala útočištěm pro mnohé pronásledované disidenty ze Sovětského svazu. V roce 1983 zde Delone zemřel na infarkt.

NATALIE GORBANĚVSKÁ

Natalie Gorbaněvská se narodila roku 1936 v Moskvě. V roce 1964 absolvovala leningradskou univerzitu a začala pracovat jako korektorka a překladatelka. Psala básně, z nichž některé vyšly i v oficiálním tisku. Poté, co se začala angažovat v disidentském hnutí, mohla být její tvorba publikována pouze v samizdatu. Koncem dubna 1968 vyšlo první číslo samizdatu Kronika současných událostí. Pod titulkem Rok lidských práv v Rusku jej edičně připravila Natalie Gorbaněvská. Do roku 1983 vyšlo dalších 62 čísel Kroniky, která se tím stala nejvýznamnějším a nejdéle vycházejícím opozičním periodikem v Sovětském svazu. 21. srpna 1968 byla Natalie Gorbaněvská velmi zasažena zprávou o násilném potlačení pražského jara, které představovalo naději i pro mnohé lidi v Sovětském svazu. V rozčarování oficiálními prohlášeními o jednomyslné podpoře sovětského lidu této bratrské pomoci se společně s kamarády rozhodla proti invazi protestovat. Během demonstrace na Rudém náměstí 25. srpna 1968 byla zatčena, ale jako matku tříměsíčního syna ji na rozdíl od ostatních demonstrantů záhy propustili. Díky knize Poledne, kterou sestavila v průběhu líčení s demonstranty, se stal jejich případ světoznámým. Trest za demonstraci se však nakonec nevyhnul ani jí. V prosinci 1969 byla podruhé zatčena a uvězněna. O rok později byla uznána duševně chorou a umístěna do psychiatrické vězeňské nemocnice v Moskvě. Z moskevské psychušky, jak se těmto zařízením v Sovětském svazu říkalo, ji převezli do Kazaně. Ve zdejší psychušce žilo na dvou odděleních asi 140 žen, z nichž většinu tvořily duševně nemocné kriminálnice. Natalii Gorbaněvské zde byla, stejně jako dalším přibližně deseti politickým vězeňkyním, podávána silná psychofarmaka. Tyto preparáty měly silné vedlejší účinky, které v kombinaci s prostředím a sdílením uzavřeného prostoru s psychicky narušenými kriminálnicemi vytvářely atmosféru, na kterou Natalie Gorbaněvská nemůže zapomenout dodnes. Po návratu z „léčení“ na psychiatrických klinikách v roce 1972 se opět zapojila do disidentského hnutí. Angažovala se mimo jiné v protestech proti vyhoštění Alexandra Solženicyna ze Sovětského svazu a proti zneužívání psychiatrických zařízení k týrání politických vězňů. Pod hrozbou dalšího věznění se Natalie Gorbaněvská rozhodla odejít do exilu. V roce 1975 odjela nejprve do Izraele, odkud se pak přestěhovala do Paříže, kde zemřela v roce 2013.

VLADIMIR DREMLJUGA

Vladimir Dremljuga se narodil v roce 1940 v Saratovu na Volze. Vyrůstal na Ukrajině, kde jeho otec sloužil u námořnictva. Studoval francouzskou literaturu na leningradské univerzitě, odkud byl roku 1964 vyloučen pro své politické názory.

V roce 1965 se přestěhoval do Moskvy, kde pracoval jako elektrikář na železnici. Koncem roku 1967 se dostal do kontaktu se skupinou disidentů sdružených okolo Petra Jakíra a Pavla Litvinova a zapojil se do jejich aktivit. 29. července 1968 doprovázel společně s několika dalšími mladými lidmi Petra Grigorenka a Ivana Jachimoviče k československé ambasádě, kde odevzdali československému velvyslanci dopis vyjadřující podporu politickým změnám v ČSSR. Petr Grigorenko, bývalý sovětský generál vyloučený z armády v 60. letech, měl údajně velvyslanci popsat podrobný plán útoku na Československo. 24. srpna se Vladimír Dremljuga dozvěděl od Petra Jakíra o plánované demonstraci na Rudém náměstí. Doma si vyrobil z roztrhaného prostěradla transparent. Na jednu stranu napsal „Svobodu pro Dubčeka“, na druhou „Pryč s okupanty“. Po zatčení kladl pasivní odpor a odmítal podepisovat protokoly z výslechu. Od soudu byl odeslán na tři roky do tábora v Murmansk, kde pracoval v textilní továrně na oblečení pro námořníky. Dremljugovi se podařilo z tábora zatelefonovat Petru Jakirovi do Moskvy. Za několik dní přijeli incident vyšetřovat příslušníci KGB z Moskvy. Kvůli tomuto i dalším prohřeškům jej těsně před vypršením tříletého trestu poslali do Lenska k soudu, kde dostal další tříletý trest. Odtud ho převezli do tábora v Jakutsku, kde v průběhu následujících let pracoval v cihelně, cementárně a továrně na zpracování dřeva. Z šesti let pobytu v pracovních lágrech strávil celkem 454 dní na izolaci. V květnu 1974, několik dní před oficiální návštěvou Richarda Nixona v Moskvě, byl Dremljuga propuštěn na svobodu. Od roku 1975 žil v emigraci v USA, kde roku 2015 zemřel.

VIKTOR FAJNBERG

Viktor Fajnberg se narodil roku 1931 v Charkově na Ukrajině. V šestnácti letech odjel do Leningradu, kde studoval vojenskou dělostřeleckou akademii. Ze studií ho však vyloučili, takže nastoupil jako dělník do továrny. Kvůli těžkému pracovnímu úrazu odešel na několik let do invalidního důchodu. Za tu dobu vystudoval filologii na leningradské univerzitě. Po studiu pracoval jako průvodce v carském paláci v Pavlovsku. V zimě roku 1968 se poprvé setkal s leningradskou skupinou disidentů, která se zaujetím sledovala vývoj v Československu. 1. srpna 1968 se část leningradského disentu sešla s cílem sepsat otevřený dopis československým novinám na podporu politických změn v zemi. O schůzce však věděla KGB a její účastníky ten večer pozatýkala. Druhý den ráno byl po domovní prohlídce propuštěn. Ostatní však trestu neunikli. Nejvyšší trest dostali chemik Lev Kvačkovsky a právník Jurij Gindler. Oba dva strávili několik let v sovětských pracovních táborech. 21. srpna 1968 se cestou vlakem z Leningradu do práce v Pavlovském muzeu dozvěděl o invazi do Československa. Okamžitě se rozhodl odjet do Moskvy. Doufal, že se tam podaří zorganizovat nějaký protest. Kontaktoval Pavla Litvinova, který jej informoval o plánované demonstraci na Rudém náměstí. Krátce po zahájení demonstrace ho napadli neuniformovaní příslušníci KGB, kteří mu vykopli čtyři přední zuby. Následně ho naložili do auta a odvezli k výslechu. Po několikadenním pobytu ve vězení KGB Lefortovo byl eskortován na psychiatrickou kliniku V. P. Serbského, která sloužila rovněž jako centrum soudní kriminální expertízy. Zde byl uznán duševně nemocným a eskortován vězeňským vagonem do Leningradu. Ve zdejší psychušce jej přijali se slovy: Kdo chce být propuštěn do tří let, musí uznat své dosavadní jednání za šílené a dobrovolně se podrobit léčbě. Viktor Fajnberg však tuto možnost odmítl, a byl proto převeden na „speciální oddělení“. Stejně jako ostatním 750 vězňům na klinice i Fajnbergovi podávali silné léky proti halucinacím a dalším poruchám, kterými netrpěl. Zde v roce 1971 spolu s Vladimírem Borisovem zahájil hladovku. Výsledkem byla izolace, násilné podávání jídla nosem a upoutání na lůžku dvakrát denně na dvě hodiny. Díky psychiatru Petrovovi se zpráva o hladovce dostala za zdi kliniky. Hladovkářů se zastal Andrej Sacharov a záhy se v západním rozhlase objevily informace o jejich osudu. Krátce po zahájení druhé hladovky byl Viktor Fajnberg převezen na civilní psychiatrickou kliniku, odkud jej v listopadu 1973 propustili. Celkem strávil na psychiatrických klinikách pět let. V roce 1974 emigroval přes Izrael do Británie, kde založil organizaci CAPA – Campaign against Psychiatric Abuses for Political Purposes. Od roku 1978 žil ve Francii, kde zemřel roku 2023.

Zdroj:

HRADILEK, Adam. *Osm statečných. Paměť a dějiny* [online]. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů České republiky, 2008, 02/2008, 2(2), 62–70 [cit. 2023-05-13]. ISSN 1802-8241.

Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/0802-062-075.pdf>

Poznámka:

Doplněno o data úmrtí Natalie Gorbaněvské, Vladimira Dremljuga a Viktora Fajnberga.